

Erdélyi György

Szöveg és vidéke

Hogy lehet megjegyezni ennyi szöveget?

Amikor véget ér valamelyik előadásom, újra meg újra a következőt, vagy valami hasonlót hallok: – Ne haragudjon, kérem, hogy most, a műsora végén zavarom, biztosan nagyon fáradt, de nekem kifúrja az oldalamat, amit kérdezni szeretnék... – Nem, nem, csak mondja nyugodtan, kíváncsian várom (jaj, Istenem, add, hogy ez a valaki végre kimondja azt, amire olyan régen várok már, azt a nem is tudom, mit, talán magát a titkot, amit én sem tudok kimondani, csak sejtem, csak hallottam felőle ezt-azt, szóval azt a valamit, amiért én ezt az egészet csinálom...), na, szóval?... – Tudja, én csak egy egyszerű könyvelő (villanyszerelő, tanítónő, kórházi ápoló, fizikus, ügyvéd meg mifene) vagyok, és az lenne az én nagy kérdésem ön felé... – Igen?... – ...szóval azt szeretném tudni, hogyan tud valaki ilyen rengeteg és komplikált szöveget megjegyezni?... – és néz kérdőn.

Na tessék! Erre most mit mondjak? Hogy én meg végleg nem értek egyáltalán semmihez, se a vízvezeték szereléséhez, sem az ápolói tevékenységhez, a kettős könyvelés számomra maga a megtestesült abszurd, és teljességgel lehetetlen előttem akár szóba is hozni az elektromosságot és csatolt részeit, nekem a mobiltelefon maga a fekete mágia, a számítógép, meg mindenféle elektromos kütyü, beleértve a televíziót vagy a villanyvasalót, maga a hetedik dimenzió. Én a színházon meg a versmondáson kívül igazából nem ismerek semmit, ez az én mesterségem, amelyhez természetéből adódóan hozzátartozik néha némi memoriter, szóval, hogy fejből mondjam... – Na jó, de ennyit?

Azt hiszem, hogy ez az a kérdés, amit nekem az életben a legtöbbször tettek fel. Az előadás maga közel sem volt ilyen érdekes, az sem, hogy a hallgató-néző kapott-e valamit, amit a végén haza is tudhatna vinni, ha akarná, nem volt érdekes a szerkesztés másoktól eltérő különössége, sem az előadás hőfoka, intenzitása, vagy mit tudom én, mije. Nem. Hanem csak ez az egy: hogyan tudom...

Aztán egy idő után szép lassan ráébredtem, hogy ez a kérdés igenis fontos, sőt, mi több: jogos, és mindezek mellett még izgalmas is. Persze egy előadás után röviden, kutyafuttában nemigen lehet rá felelni, de így talán, így csak kikerekedhet valami válaszféle.

És idővel arra is rájöttem, hogy a téma holdudvara messze túlmutat ezen az egyszerűnek tűnő kérdésen, és sok más egyéb mellett talán választ ad nekem is arra, hogy e mesterséget gyakorló embertársaim többségének szemében miért vagyok én gondolatban és gyakorlatban e nagy többséggel szemben eleve szembenálló, miért vagyok én magányos pusztai farkas, vagy ahogy röviden el szokták intézni: dilettáns.

Egyszóval: a szöveg. Nem az irodalmi, hanem a hangzó. Meg az: hogyan tanulható mindez otthon, iskolában, színjátszóköriben, uram bocsá', hivatás-

soknak színházban, hogyan készüljünk fel valami megmérettetésre – minden nyilvános szereplés az –, egyszóval, hogyan kellene, hogyan kell felépíteni egy költemény vagy egy drámabéli szerep szövegét?

A túlnyomó többség ezt úgy teszi, hogy szinte kivétel nélkül csak magát a szöveget ismétletgeti. Csak a szöveget, mást semmit. A képzetebbek aztán a szakmából eredő rutinnal, némi színezéssel „feltupírozzák”. Ha természetlő szép a hangjuk, akkor azzal.

De mi van akkor, ha az ilyen, automatikusan ismétletgetett, semmihez sem kapcsolódó szövegtudás váratlanul megbicsaklik? Akkor szokásos módon színházban csak a sűgő segíthet, ha tud. Hacsak úgy nem, hogy a szerencsétlen, szövegét vesztett színész kibotorkál a sűgőhöz, és odasziszegi neki: – Hogy van? – Mire a sűgő válasza: – Köszönöm, művész úr, egész tűrhetően... – A versmondásban pedig, hál’ Isten, még sűgő sincs. Mi történik ilyenkor, amikor a hankista „művész” elveszti az emlékezetét, ami tulajdonképpen egy absztrakcióhoz, egy élettelen szóhalmazhoz kapcsolódott, és most ez a kapcsolat is odalett.

Ilyenkor a tisztességesebbje széttárja karjait, sajnálom, kérem, eddig tartott. És kiódalog. Az „életrevalóbbja” megpróbálja kivágni magát és elkezd összevissza halandzsázní, ami talán egy stand up komédiában helyénvaló lehet, de nagyon nem az egy Nagy László-vers esetében. De nem tud mást tenni, erre futja az igényességéből, a stílúsismeretéből, a profizmusból. És mindez milyen gyakori... De miért? Lehet ezt valahogyan másféleképp is? Igen, lehet.

Amit inntentől kezdve mondok, így-úgy elhangzott már. Ezt tanítottam azoknak a fiataloknak, akikkel együtt éveken keresztül verset mondtunk, darabot játszottunk – nem kőszínházi értelemben.

Soha ne biflázd, ne magold a szöveget. Csak lazán simogasd körül, csak játssz vele, mint a kismacska a papírgalacsinnal. Csak körmölgesd innen, csak pofozgasd onnan, bújj alája, kerekedj fölébe. Soha ne határozd el előre, hogyan akarod mondani, ne komolykodj, ne legyél nagyképű, merj lehetetlenségeket tenni, merj idétlen lenni, sőt, merj hülye lenni. Ne csak a színét nézd, bámuld meg a fonákját is, hátha ott lapul az, amire szűkséged van. Ne köss ki előre semmit, ne hidd, hogy mert egy mű komoly, azt csak komolyan lehet mondani, amaz meg, ha oldottabb, akkor viccelődni kell. Mindent, de mindent próbálj ki, ami csak az eszedbe jut. És még inkább azt, ami nem is jutott az eszedbe, csak úgy hirtelen felötlött benned, valami képtelenség, ez szokott a legjobban bejönni. Mert látod, alig van gyerek, aki előre megtervezi a játékot, amit játszani fog. Nem gondolja át, nem építi föl magában. Csinálja azt, ami spontán jön, csak úgy, magától. És mindig össze fog állni neki. Hát neked?

Mindaz, amit eddig elmondtam, csak egészen kis része az egésznek. Én eddig csak a szöveg lehetséges rögzítéséről beszéltem. Ami ennél sokkal fontosabb, az most következik.

Mindjárt az elején el kell mondanom valami nagyon fontosat. Egy tudományos előadást, egy védőbeszédet, egy vers elmondását, egy politikus megnyilatkozását, egy jól sikerült iskolai órát, hangzó prózai művet vagy egy drámai figura felépítését mi tesz igazán hitelessé? Az el sem hangzó, a valódi, mögöttes tudás. Mondjuk azt egy egyszerű példával, hogy az elhangzó szöveg tartal-

ma, összértéke 100. De ha azt akarom, hogy valóban százat mondjak, akkor elég-e ez a 100? Én nem hiszem. Mert ha megelégszem vele, előbb-utóbb jön a felejtés, a görcs, a baki, az őóóózés. Akkor hát mennyi kell a biztonsághoz?

Vegyünk elő most a példa kedvéért egy verset, mondjuk Kosztolányitól, a *Szegény kisgyermekből*. Valamit, ami egy régi kisvárosról, a gyermekkorból üzen. Azzal kezdjük, hogy a majdani versmondó a fent leírt módon foglalkozik a szöveggel, s amikor szövegtudása már megbízhatónak mondható, keresünk valami olyan zenét, amely hangulatában illik a majdani kész szöveghez, és lejátszom az illetőnek. – Figyeltél? – Igen. – És, tetszett? Mert ha nem, keressünk egy másikat. – Nem, ez jó lesz. – Helyes. Akkor most lejátszom még egyszer. Te pedig ne csak hallgasd, hanem próbáld meg a szövegen keresztül látni ezt a zenét.

Valahol itt kezdődik egy fontos folyamat, amely a szöveget vagy a szerepet eltető erővel járja át, vagy rossz esetben tönkreteszi.

A színészek vagy szövegmondók, bár mélyen átérzik, vagy világosan érteni vélik szerepüket vagy mondandójukat, de valami akadály miatt gyakran nem tudják kifejezni, sem a közönségnek átadni ezt a gazdagságot. Nem kellően felkészült testük, de főleg szellemük béklyóban tartják gondolataikat és érzéseiket. Sokak számára a próbafolyamat így lesz hosszan tartó, néha gyötrelmes küzdelem. Azt hiszem, rövidebb-hosszabb ideig többé-kevésbé mindannyian szenvedünk ettől. Hiszen nemcsak a jelenlévők, az élők, hanem idővel a távollévők, a holtak is megjelennek, beszélni kezdenek hozzánk, sőt, az esetek többségében e láthatatlanok jelenléte válik egyre fontosabbá. Hiszen a múlt voltaképpen nem mögöttünk, hanem fölöttünk van. Azt hiszem, ez az egyetlen, ami számunkra a vertikális dimenzióból megmaradt. A világ körülöttünk nem túlságosan barátságos. Minthogy a színész, a szövegmondó egyetlen lehetséges hangszere a teste és szelleme, hogyne kellene azt óvni kedvezőtlen és káros hatásoktól. A rideg, előre kiszámított materialisztikus gondolkodás megfojtja a képzelőerőt. E hatást ellensúlyozandó, vállalni kell azt a feladatot, hogy a testet, szellemet töltsük fel egészen másféle impulzusokkal, mint amire a mindennapi élet- és gondolkodásmód rákényszerít. Csak akkor lehetünk érzékenyek és fogékonyak, készek a bonyolultabb rezdülésekre, ha szellemünket, testünket szüntelenül impulzusok árama járja át. Mert a szellemet és a testet csak belülről lehet formálni és újraalkotni.

Munkánk során így lassan, észrevétlenül átlépünk mindennapjaink határain, és képzeletünkben lassan felbukkannak elmúlt életünk emlékei, látomásai. Egészen vagy félig elfeledett vágyak, ábrándok, célok, sikerek és kudarcok, igaz, nem mindig tényszerűen, mert így visszatekintve kissé megváltoznak. De mi felismerjük őket, ezért követjük bensőleg növekvő, egyre nagyobb érdeklődéssel, figyelemmel. Kissé megváltoztak, mert már magukon viselik képzeletünk nyomait. Azután e látomások között egyszerre felbukkannak számunkra ismeretlen képek, események is, már teljes egészükben teremtő képzeletünk termékei. Megjelennek, eltűnnek, újra visszatérnek, sőt, néha különös idegeket is hoznak magukkal. És mi tüstént kapcsolatba lépünk velük, játszani kezdünk egymással, miközben nyomon követjük addig ismeretlen életüket. Különös atmoszférákban, hangulatokban merülünk el, részesei leszünk sze-

relemnek, gyűlöletnek, boldogságnak vagy szerencsétlenségnek. És mind-eközben szellemünk éber, tevékeny. Néha mulattató, hogy az új képek saját, független léttel bírnak, vagy megdöbbenünk, amikor hívatlanul, váratlanul jelennek meg. Egy idő után akarva, nem akarva együtt sírunk, együtt nevetünk velük. Passzív szellemi állapotunkból alkotó állapotba emelkedtünk. És ez mind a képzelet hatalma...

– Engem mindig képek vesznek körül – mondta Max Reinhardt. – Egész reggel dolgozószobámban ültem, és vártam, hogy Twist Olivér megjelenjen – írja Dickens. Goethe megfigyelte, hogy a képek önszántukból jelennek meg előtte, és így kiáltanak: – Itt vagyunk! – Raffaello szeme előtt szobájában ülve egy kép suhant el, ez lett később a Sixtusi Madonna. Michelangelo kétségbeesetten kiáltott fel, hogy a képek üldözik, és kényszerítik, hogy faragja ki a képmásukat.

Ennyit a látomásról. De vajon teljesen spontánul jön létre, vagy mi is meg tudjuk idézni?

Másodszor is lejátszom a zenét. – Nos, mit láttál? – Láttam egy utcát. – Milyen volt? – Háát... enyhén lejtős. – Jó. Merre lejtett? – Balról jobb felé. Kétoldalt földszintes házak... és embereket is látok... jönnek-mennek... inkább üres az utca... ennyi. Ezt láttam. – Helyes. Akkor most még egyszer lejátszom. Kérlek, nagyon figyelj oda, ennél sokkal-sokkal részletesebb, finomabb leírást kérek. Ilyeneket: süt-e a nap? Honnan süt? Te melyik oldalon mész? A legapróbb részlet is fontos.

Zene harmadszor. – Igen? Hallgatlak. – A nap jobbról süt, a bal oldal napos, a jobb árnyékban van. Ez a jobb oldal egy kicsit lejjebb van, mint a bal, szóval az utca nemcsak főnről hajlik lefelé, hanem balról jobbra is. Én a napos bal oldalon megyek lefelé, és bámészkodom... – Most állj meg és nézz balra! Hogy néz ki az a ház, amely előtt megálltál? És milyen a teteje, mi fedi? Látsz-e kéményt, és hányat? Ha igen, milyenek? Milyen színű a házfal? Hány ablakot látsz a homlokzaton, és hogy néz ki a faszerkezetük? Van-e az ablakokon függöny? Ha igen, milyenek? Hol van a házfalon a bejárat? Ajtó az, vagy kapu? Milyen a tokja, hogy néz ki a kilincse? Milyen a járda burkolata? Van-e a ház előtt virág? És az ablakokban? A járda túlfelén van-e árok? És ha néhány lépést teszel tovább, milyen a következő ház, meg az az utáni? Mert mindezt látnod kell, és egyszerre kell látnod. Milyenek az emberek? Milyen ruha van rajtuk, hogyan öltözködnek? Ahogyan mész, utóléred-e őket, vagy ők előznek meg? Mit látsz a kocsúton? És mit látsz még mindezekon kívül? És még? És még? – És zene, újra zene, ötször, tízszer, tizenötször. – Jézusom, nekem ezt mind látnom kell? Hiszen ebből szinte semmi nincs a versben...

Dehogy nincs. Sőt, ennél még sokkal több van. Mert a költő ezt mind tudja, mert látta, mert ott élt. Csak nem írt le mindent, amit látott, amit tud. Mert tudja. Igaz, a vers leírva 100, de a költő legalább ezret, vagy még annál is többet tud és lát. Ő az övét, te a tiédet. Mert törekedned kell arra, hogy a magad módján te is ezret láss, mert csak így lehet hiteles a száz, amit majd kimondasz. Az igaz, hogy nemcsak leírni, hanem kimondani sem lehet mindent. De törekedni kell rá. A te ezrednek tudása a te biztosítékod a hitelességedre. És ami nem mellesleg, sőt nagyon is fontos: így a néző, a hallgató sokkal többet él át száznál.

Figyelj csak! Hallod itt ezt a kis szünetet a zenében? Hol jársz most a szöveggel? Látod, itt, két sorral később a költő, úgy tűnik, egyik pillanatról a má-

sikra rádöbben valamire. Mert ő is emlékezik. Itt, két sorral később eszébe jut az édesanyja. Ha most ezt a kis szünetet a zenében úgy használod fel, hogy a szöveg és a zene szünetje egybeessen, akkor úgy tűnhet, hogy a gondolata csönd és az emlék váratlan megjelenése idején ennek a belső ereje az, ami megtorpanítja egy pillanatra ezt az egészet, érted, nem a nyelvtan törvénye, hanem a váratlanság ereje az, amitől látszólag megtorpanasz, egyszerűen azért, mert eszedbe jutott, és hirtelen elakad a szavad, mert látod őt, azért mert a költő látja őt. Érted?

Hát, valahogy így megy ez. Minél gyakrabban és minél fürkészőbben néz bele az alkotó képzelete képeibe, annál erősebben támadnak fel benne az érzések, emóciók, akarati impulzusok, és az az álomi környezet, ahova képzelete repíti. Amikor Michelangelo a Mózeszt alkotta, nemcsak izmait, szakálla barázdáit, ruhája ráncait látta, de azt a belső erőt is, amely létrehozta ezeket az izmokat, ezt a szakállat és ruharáncokat, magát a kompozíciót látta, de kívül-belül. Ez egyike a képzelőerő legbecsesebb és legfontosabb funkcióinak, ha fáradtságot nem ismerve magas fokra fejlesztjük. Ha nem kell magunkból kipréselni az érzést, mert az magától jön, ha megtanultuk látni saját képeink belső működését, életét. Nagy akaratereővel kell bírunk, nagyobb, mint amit az emberek hétköznapi tevékenységükben fejtenek ki. Addig őrizgessük képeinket, míg sajátunkká nem válnak, meg nem érintik érzéseinket és életre nem keltik őket. Mi lehet ez a többlet-akaratereő? Nem más, mint koncentrációnk termőbe fordult ereje.

És inentől kezdve már nem kell a szöveggel foglalkoznod – már ha valóban megtanultad –, csak azzal, amit nézel, amit láatsz, mert azt meséled el a többieknek, érzékenyen és minden kicsi részletre koncentrálni avatod be őket ebbe a mindennapi varázslatba, csak azt a történetet figyeled, amit képzeleted vetít neked folyamatosan odabenn a fejedben – vagy talán a szívedben... nem is tudom –, és hallod a zenét is, amelyet még az elején kiválasztottál magadnak, hogy még jobban láss.

És mindazok, akik körülvesznek, már ők sem a puszta szöveget fogják hallani-figyelni, mert egyszer csak peregni kezd a saját filmjük, hallani kezdik a saját zenéjüket, mert életre kelnek a saját emlékeik. Én ezt az egészet a világ legerősebb dolgai egyikének vélem. Mert ők és te összeadódtatok, és ebben az egészben ezt hiszem a legfontosabbnak. Ezt nevezem az alkotó ember hiteles ségének. Ami ezen kívül van, azt hagyjuk meg a többieknek.